

İLK OSMANLI ŞEYHÜLİSLÂM'I
ŞEMSEDDİN MUHAMMED B. HAMZA FENÂRÎ
(751-834 / 1350-1431)
VE ONUN
AYNU'L-A'YÂN TEFSİRİ

Yard. Doç. Dr. Sıtkı GÜLLE*

Bu makalemizde, Osmanlı Devleti'nin ilk Şeyhülislâm'ı meşhûr âlim müfessir, fakîh ve filolog Şemseddîn Fenârî'nin hayatını ve onun Aynu'l-a'yân tefsirini tanıtmaya çalışacağız.

Fenârî'nin yaşadığı H.751-834 (m.1350-1431) tarihleri arasındaki zaman kesiti, Osmanlı Devleti'nin çok karmaşık bir dönemini yansıtır. Çünkü bu devletin kuruluş aşamasının tamamlanması, Ankara savaşının yapılması, fetret döneminin yaşanması ve ardından yeniden birliğin sağlanması gibi milleti derinden etkileyen büyük çapta müsbet ve menfi hâdiseler birbirini ta'kîben bu yıllarda gerçekleşmiştir.

Siyâset alanındaki bu girift olaylara rağmen, işâret edilen tarihlerde ilim adamları himâye edilmiş, ilmî ve kültürel sahalarda dikkat çekici çalışmalar yapılmış, başta Bursa ve İznik'tekiler olmak üzere yurdun değişik yörelerinde açılan medreselerde ülkenin ihtiyacını karşılamak gâyesiyle dînî ve lisânî ilimlerin tadrîsine özel itinâ gösterilmiştir.

Bu tarihlerdeki Osmanlı ilim dünyasının en dikkat çekici simâsı kuşkusuz Molla Fenârî'dir. Şimdi, kaleme aldığı eserleri, şerh ve ta'lîka tarzındaki çalışmalarını yanında, yetiştirdiği öğrencileriyle de dönemine damgasını vuran bu zatı yakından tanıyalım:

* İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Âilesi Ve Doğum Yeri

Adı Muhammed¹, babasının adı Hamza², lakabı Şemseddîn, nisbesi el-Fenârî³ olan ve H. 751 (M.1350) tarihinde doğan Fenârî'nin doğum yeri kesin şekilde tesbit edilemediği gibi⁴ âilesi hakkında da ayrıntılı bilgi ihtivâ eden bir belge bulunamamıştır⁵. Kendisi, isim ve lakabından çok 'Fenârî'⁶ nisbesiyle tanınır.

- 1 Latin harfleriyle yazılı kaynaklarda: 'Mehmed' şeklinde yazılmaktadır. Bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, Karaman Tarihi (İstanbul, 1967), s. 503; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmîyye Teşkilatı (Ankara, 1965) s. 229; Encyclopaedia of Islam (I-IV, London, 1965), II, 839.
- 2 Bir rivâyete göre babasının adı Muhammed olup Hamza dedesinin ismidir. Bkz. Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-müellifin (I-XV, Dimaşk, 1957-1960), IX, 273.
- 3 Bazı kaynaklarda (Celâlüddîn es-Suyûtî, Buğyetu'l-vuât, Kahire, 1326/1908; s. 39; Mevlâ Takıyyuddîn, et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye, yazma, Çorlu'lu Ali Paşa-Süleymaniye, 353, varak, 542^b) 'r-Rûmî nisbesine de rastlanmıştır.
- 4 Ord. Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Fenârî'nin aslen Bursa Yenişehirli ile İnegöl taraflarında bulunan: "Fenâr" kasabasından olduğunu söylerken (bkz. Osmanlı Devletinin İlmîyye Teşkilatı, s. 228); Ahmed Rifat, Fenârî'yi İran alimlerinden saymaktadır. Bkz. Ahmed Rifat, Lugat-i târihiyye ve coğrafiyye (I-IV, İstanbul, 1300/1883), IV, 215, 216. Meydan Larousse (IV, 585) de Fenârî'yi Mâverâunnehir'li olarak göstermektedir. Ancak biz, Fenârî'nin pek genç yaşlarda Karaman'da eğitim gördüğünü (Taşköprülü-Zâde, eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye, nşr. Ahmed Subhi Furat, İstanbul, 1985, s. 18) ve ayrıca Osmanlı Devletinin henüz kuruluş aşamalarının yaşandığı bir süreçte Meşihat makamına getirilmiş olmasını dikkate alarak Ahmed Rifat'ın görüşlerine katılmıyoruz.
- 5 Ancak ailenin, yaşadığı dönemin ictimâî şartları çerçevesinde ihraz ettiği mevki gözönüne getirilir ve Fenârî'nin babası Hamza'nın ünlü mutasavvif Sadruddîn Konevî (673/1274)'nin halifeleri arasında olduğu (bkz. Bursalı Mehmed Tahîr Efendi, Osmanlı Müellifleri, I-III, İstanbul, 1333/1915; I, 390) dikkate alınrsa köklü bir aile olduğu söylenebilir.
- 6 Fenârî nisbesinin menşei aydınlanmış değildir. Biz de bu araştırmamızda kesin sonuca varmamızı sağlayacak bir belgeye rastlayamadık. Bu nisbenin, kaynaklarda dört şekilde tevcihi yapılmıştır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:
 - a) 'Fenâr', müellifin ailesinin mensup olduğu karyenin/köyün, kasabanın adıdır (T. Zâde, eş-Şekâik, s. 22; İlmîyye Salnamesi, Dâruhilâfeti'l-aliyye, 1334/1916, s. 322).
 - b) Babası fenerci olduğu için bu nisbe ile ün kazanmıştır (Bursalı Mehmed Tahîr, Osmanlı Müellifleri, I, 391).
 - c) Kendisi Emir Buhârî (Ölm. 832/1429)'ye süslü bir fener takdim etmiş o da kendisine 'Fenârî' nisbesini vermiş ve bundan sonra bu nisbe ile anılmağa başlamış (B. M. Tahîr, O. Müellifleri, I, 391)tr. Ancak Emir Buhârî'nin, Fenârî'den on sekiz-on dokuz yaş küçük olduğu (M. Cavid Baysun Emir Sultan, İslam Ansiklopedisi, IV, 261-263) ondan ders okuduğu (Muhammed Şemseddîn, Yâdigâr-i Şemsî, Bursa, 1332/1914, s. 8) ve Fenârî'nin erken sayılabilecek yaşlarda 'Fenârî' nisbesiyle anıldığı gözönünde bulundurulursa bu ihtimalin zayıf olduğu söylenebilir.
 - d) Rum prenslerinden biri dedesine bir fener hediye eder. Dedesi de bu feneri sürekli anıp durmuş. Bu anılarından ötürü 'Fenerci' diye şöhret bulur (Abdulhayy el-Leknevî el-Hindî, el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye, Mısır, 1324/1906; s. 64).
 Biz, müellifimizin, kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardaki 'Muhammed el-Fenârî' (bkz. İlmîyye Salnamesi, s., 323, 324, 325) imzalarında: <İbn=oğul> lafzına yer vermezken; inşa ettiği bir şiirinde (T. Zâde, eş-Şekâik, s. 27) kendinden: 'İbnu'l-Fenârî' diye söz etmesini ve şiirinde 'İbn' lafzını kullanmasını dikkate alarak nisbesini, babası kanalıyla bir yerleşim biriminden almış olduğunu bildiren rivâyetleri daha gerçekçi buluyoruz.

Tahsil Hayatı Ve Hocaları

Mükemmel bir eğitim gördüğü anlaşılan Fenârî, döneminde kendilerini kabulettirmiş alimlerden okumuştur. Önceleri Alâeddîn Esved'in derslerine devam ederken -rivâyete göre- zamanla hocası ile arası açılır ve Cemaleddin Aksarâî (ölm. 775/1373)'nin yanına geçer⁸. Fakat pek genç olduğundan, bu hocasının: "Zincirli Medrese" diye tanınan medresesinin Ravak kısmına⁹ kabul edilir¹⁰.

Taşköprülü-Zâde'nin: 'Fenârî, pek genç olduğu için medresenin Ravak kısmında kalıyordu' kaydını ihtiyatla karşılıyoruz. Çünkü hocası öldüğünde kendisi 23-24 yaşlarındaydı. Hocasının ölümünden soma Mısır'a gitmesi¹¹ o yaşlarda orada okuduğunu da gösterdiğine göre, Ravak bölümünde kalmasının bir başka sebebi olmalıdır.

Durum ne olursa olsun, Anadolu'da ciddi bir eğitim gördükten sonra Aksarâî'nin vefatını müteâkip Seyyid Şerif Curcânî (ölm. 816/1413) ile birlikte Mısır'a giderek burada Şeyh Ekmeluddin Bâbertî (ölm. 786/1384) ve diğer bazı alimlerin¹² derslerine devam eder.

Dînî ilimler yanında, tasavvuf sahasına da yönelen müellifimiz, ilk tasavvuf eğitimini babasından almış olmalıdır. Daha sonra Hamîd el-Kayserî¹³ ve Abdullatîf Kudsî (ölm. 856/1452) ile dostluk kuran Fenârî, tasavvuf vâdisinde bu iki zattan büyük çapta istifade etmiştir¹⁴.

İlmî Şahsiyeti

Mısır'da, Araplara Arapça okutacak ve Mısır ulemasıyla ilmî münazaralar¹⁵ yapacak seviyede bu dile vakıf olan Fenârî'nin, engin bilgisi dillere destan ol-

7 Orhan Gazi devrinde (723-762/1324-1362) yaşamış alimlerdendir.

8 T. Zâde, eş-Şekâik, s. 9.

9 Cemaleddin Aksarâî, öğrencilerini üç tabakaya ayırmıştır:

a) Bineğinin sırtında medreseye ders vermeğe giderken çevresinde yürüterek kendisinden yararlananlar (meşşâûn). Bunlar, alt sınıftı oluşturlardı.

b) Medresenin ravakından sakın olanlar. Bunlar orta sınıf sayılırdı.

c) Medresenin içinde barınan ve en yüksek sınıftı teşkil edenler. O tarihlerde Fenârî, pek genç olduğundan medresenin Ravak bölümünde kalıyordu (eş-Şekâik, s. 18).

10 a. g.e. s. 18.

11 a. g.e. s. 19.

12 Suyûtî, Buğyetu'l-vuât, s. 39.

13 T. Zâde, eş-Şekâik, s. 53.

14 Bursalı Mehmed Tahîr Efendi, Osmanlı Müellifleri, I, 390.

15 Hayreddîn ez-Zirikî el-A'lâm (I-XII-Beyrut, 1969), IV, 342; T. Zâde, Mevzûât'ul-ulûm (I-II, tercüme, Kemaleddin Muhammed Efendi, İstanbul, 1313/1895) s. 1, 577.

muştı. Hicrî sekizinci asır başlarında aklî ve naklî ilimlerde riyâseti elinde bulunduruyordu ¹⁶. Yalnız zamanının değil, daha sonraki dönemlerin ilim ve fikir hayatını etkileyen müfessirimiz, kendinden sonraki Osmanlı alimleri üzerinde derin izler bırakmıştır. Nitekim molla Gûrânî (ölm.885/1481), Fatih Sultan Mehmed'e: 'Saltanatın ancak, Mevlana Fenârî'nin çocuklarından birinin maiyyetinde bulunmasıyla tamamlanır' ¹⁷ der. Bunun üzerine Sultan Fatih, Fenârî'nin torunlarından Ali Çelebî (ölm. 903/1497)'nin Rum diyarına geldiğini haber alınca, gerekli emirleri vererek onu, Bursa'da Manastır Medresesi'nin başına getirir ¹⁸. Yine ilmî yeterliliği herkes tarafından kabuledin Kadı Hızır Bey (ölm. 863/1460) övülürken: 'Fenârî'den sonra, Arapça'yı onun kadar bilen birisi gelmemiştir' ¹⁹ denilmiştir.

Tasavvufla İlişkisi

Yukarıda da değindiğimiz gibi Fenârî, ilk tasavvufî eğitimini babasından almıştır. Ruhunda derin izler bırakan bu ilk eğitim, onun hayatı boyunca tasavvufa ilgi duymasında önemli rol oynamıştır. Tasavvuf müntesipleriyle temsilcilerine hususi alaka göstermiş, onlarla dostluklar kurmuştur ²⁰. Fi'len tasavvufun içine girerek babasından Ekberîyye ²¹, Abdullatîf Kudsi'den Zeyniyye ²², Hamîd el-Kayserî'den Erdebiliyye ²³ tarikatlarının adab ve inceliklerini öğrenmiştir. Mezarının başındaki taşta, Zeyniyye alâmeti vardır ²⁴.

Onun, tasavvufî düşüncelerinin felsefî manada şekillenişinde Muhyiddin İbn Arabî (ölm. 638/1240)'nin eserlerinin tesiri bir hayli yüksektir. Tasavvufî bir tefsir olan ve bu makalemizde tanıtacağımız: Aynu'l-a'yân 'da bu, rahatlıkla görülmektedir. O, bu büyük tasavvufcunun: 'Fusûsu'l-hikem' ini ders olarak okutmuş ve bu yüzden de eleştirilmiştir ²⁵. Kendisinin, İbn Arabî'ye duyduğu bu yakın ilgisini çekemeyenleri dillerine dolamışlar, onun eserlerini intihâl ettiğini söylemişlerdir ²⁶.

16 el-Leknevî, Fevâidu'l-behiyye, s. 167.

17 T. Zâde, eş-Şekâik, s. 181.

18 a. g. e. s. 181.

19 a. g. e. s. 91.

20 a. g. e. s. 26.

21 Bursa'lı Mehmed Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, I, 390.

22 a. g. e. a. yer.

23 a. g. e. a. yer.

24 a. g. e. a. yer.

25 Suyûtî, Buğyetu'l-vuât, s. 39.

26 ez-Zirikî, el-A'lâm, VI, 342.

Biz, bu isnadı haksız ve insafsız buluyoruz. Çünkü o, -diğer eserlerinde olduğu gibi- tasavvufî eserlerinde de ²⁷ yaptığı her naklin yerini gösterir ve akardığı ifadelerin sahiplerini belirtir.

Seyâhatları

Tahsil ve ziyaret gayesiyle yurtiçi ve yurtdışı seyahatlar yapmış olan müellifimiz, yurtiçinde uzun süreli ilk seyahatım-muhtemelen- İznik ²⁸e, oradan da Karaman'a yapar. Hocası Aksarâî ölünce Mısır'a gider. Burada yüksek tahsilini ²⁹ ikmal ettikten sonra Bursa'ya döner ³⁰ ve buranın kaddığına getirilir ³¹.

Yıldırım Bâyezid ile Timurlenk arasında vuku bulan Ankara savaşı (805/1402)'ndan sonra esir edilen devlet adamları arasında yer alan ³² Fenârî, büyük ihtimalle kısa süre sonra serbest bırakılır. Hicrî 814/1411 tarihinde Karaman'da olduğu kesin şekilde bilinen ³³ müellifimiz, Fetret devrinden sonra yeniden Bursa'ya döner. 822/1419 tarihinde hac görevini yerine getirmek üzere ilk kez Hicaz'a gider ³⁴. Hac dönüşü Mısır'a uğrar ve Melik Müeyyed'in isteğı üzerine burada kalır. Bilahere Çelebi Sultan Mehmed (ölm.825/1421)'nin ricası ile Bursa'ya dönmek üzere Kudüs'e geçer ³⁵. H. 833/1430 tarihinde ikinci defa Antakya üzerinden hacca gider.

Mâlî Durumu

Bir ilim adamının yükseklebileceğı en yüksek mevkilere çıkmış olan Fenârî, kendisine takdir edilen maaşın yanısıra, muhtemelen harplerde alınan ganimetlerden payına düşen hisselerle büyük servet sahibi olmuştu ³⁶. Ama o, buna rağmen yiyecek ve giyecek giderlerini karşılamak için ipekçilik yapıyor ³⁷, mütevazî bir hayat sürüyordu. Sade bir vatandaş gibi yaşamasını yadırgayanlara:

27 Tefsiri tanıtılırken örnekler verilecek.

28 Çünkü, ilk hocalarından sayılan Alâeddin Esved, o tarihlerde İznik Medresesi'nin başında bulunuyordu (T. Zâde, eş-Şekâik, s. 19).

29 İ. H. Uzunçarşılı, O. Devletinin İ. Teşkilatı, s. 228. Bizce, Fenârî'nin Mısır'daki tahsil dönemini yüksek tahsil değil de yüksek ihtisas şeklinde değerlendirmek târihi verilere daha uygundur.

30 T. Zâde, eş-Şekâik, s. 23.

31 Suyûtî, Buğyetu'l-vuât, s. 39.

32 Yılmaz Öztuna Büyük Türkiye Tarihi (I-XIV, İstanbul, 1977), II, 356.

33 Bkz, burada yetmiş sekiz nolu dipnot.

34 ez-Zirikî, el-A'lâm, VI, 342.

35 Şemseddin Sami, Kâmûsu'l-a'lâm (I-VII, İstanbul, 1314/1896), V, 3436.

36 T. Zâde, eş-Şekâik, s. 25.

37 Ahmed Cevdet Paşa, Kısâs-ı enbiya ve tevârîh-i hulefâ (I-II, İstanbul, 1969), II, 628.

'Ne yapayım, yiyecek ve giyeceklerimi el emeğimle sağlamaktayım, bu yoldan kazandıklarım da bundan daha güzel şekilde geçinmeye yetmemektedir' ³⁸ di-yordu.

Çocukları Ve Ölümü

Bazı eserlerde ³⁹ Fenârî'nin Muhammed Şâh (ölm. 839/1435), Yusuf Bâlî (ölm. 846/1442), Ahî Yusuf, Hasan Paşa, Halil Paşa adlarında beş oğlu ile Ümmü Külsüm isminde bir kızı olduğu kaydedilirken; çoğu kaynakta sadece iki oğ-lundan söz edilir.

Ömrünün sonlarına doğru gözleri görmemeye ⁴⁰ başlayan hatta kör olan ⁴¹ ve daha sonra şifa bulan Fenârî, son haccını bunun şükrünü eda etmek üzere ya-par ⁴².

Seksen üç yıl gibi uzun bir ömür süren ve 834/1434 yılının Recep ayında ölen ⁴³ müfessirimiz, Bursa'da kendisinin yaptırdığı camiin haziresine defnedil-miştir ⁴⁴. Vefatına: 'Cennetü'l-Firdevs ' terkihiyle tarih düşülmüştür ⁴⁵.

İLMİ VE EDEBİ FAÂLİYETLERİ

Fenârî'nin tahsil soması faâliyetlerinin üç grupta toplandığını görüyoruz: Telif, tedaris ve kadılık.

Te'lif Faâliyetleri

Fenârî, eserlerini Arapça olarak kaleme almıştır. Fetvaları dışında ⁴⁶ müs-takil olarak Türkçe veya Farsça bir eserine rastlayamadık. Ancak az da olsa za-man zaman bazı eserlerinde Farsça açıklama ve beyitlere ⁴⁷ yer verirken; Türk-çe'yi yalnız bir eserinde ⁴⁸:

38 T. Zâde, eş-Şekâik, s. 23.

39 B. M. Tahir Ef. Osmanlı Müellifleri, I, 390.

40 T. Zâde, eş-Şekâik, s. 28.

41 ez-Zirikî, el-A'lâm, VI, 342.

42 a. g. e. a. yer.

43 Ş. Sami, Kâmûsu'l-a'lâm, V, 3436. Mehmed Rifal, Târîh-i Devlet-i Osmaniyyesinde (I, 155) Fenârî'nin, 832/1429 tarihinde Bursa'da meydana gelen salgın taun hastalığından öldüğünü kaydetmektedir.

44 Ş. Sami, Kâmûsu'l-a'lâm, V, 3436. Fenârî'nin Karaman'da adıyla anılan türbede medfun olduğu yolunda-ki rivâyetler sahih değildir. Bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, Karaman tarihi (İstanbul, 1967), s. 504.

45 B. M. Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, I, 390.

46 İlmiyye Salnamesi, s. 324 vd.

47 Bkz. Fusûlu'l-bedâi' fi usûli's-şerâi', I, 120, 310.

48 Mısbâhu'l-uns (Esad Ef. /Süleymaniye, 1554) varak, 83^a

*Senin yüz bin kulun var benden ayru
Benim hiç kimesnem yok senden ayru*

şeklinde, hakikat kelimesinin tasavvufî bir tercümesini aktarırken kullandığını gördük.

Dînî ve edebî ilimlerde telif, şerh, talik ve haşiye olmak üzere büyük ve küçük çapta pek çok eseri⁴⁹ bulunan Fenârî'nin *Fusûlu'l-bedâi'*deki bazı atıflarından, ilk kalem denemelerinin haşiye ve bazı ilmî meseleler hakkında küçük risaleler olduğu anlaşılmaktadır.

Onun, elimizde mevcut en eski eseri, H. 798/m.1395 tarihini taşıyan *Fusûlu'l-bedâi'* adlı kitabıdır⁵⁰. *Aynu'l-ayân*, *Şerhu Telhîs*, *Mısbâhu'l-uns*⁵¹ gibi diğer kitaplarında yaptığı atıf ve havalelerden, bu eserlerini sözkonusu eserinden sonra yazdığı anlaşılmaktadır.

Tedris Faâliyetleri Ve Meşhur Öğrencileri

Fenârî, te'lif çalışmaları yanında tedrise de ağırlık vermiştir. Yıldırım Bâyezid (790-805/1389-1403) ve Çelebi Sultan Mehmed (816-825/1413-1421) dönemlerinde Bursa'da ve bir süre de Mısır'da dersler vermiş⁵², okuttuğu metinleri şerhetmiştir⁵³.

Uzun süren müderrislik döneminde pek çok öğrenci yetiştirmiş olan Fenârî'nin başta oğlu Muhammed Şâh (ölm. 839/1435) olmak üzere ilim çevrelerinde kendilerini kabul ettirmiş bir hayli talebesi vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Muhyiddin el-Kâfiyeci (ölm. 879/1476)⁵⁴; Emir Buhârî (ölm. 832?/1428?)⁵⁵; kendisinden soma kadılık makamına getirilen Mevlâ Yegan⁵⁶; Muhammed el-İznîkî (ölm. 885/1489)⁵⁷; Kara Yakub (ölm. 833/1429)⁵⁸; Sarı

49 Bazı kaynaklarda (bkz. Osmanlı Müellifleri, I, 390), Fenârî'nin eserlerinin yüzü aşkın olduğu kaydediliyorsa da bu miktarda eser ismi tesbit edilememiştir. Yapılan araştırmalarda, nüshaları tesbit edilen ve edilemeyen eserlerinin toplamının otuz dört olduğu görülmüştür. Kanaatimizce eserlerinin çoğunun bir kaç isim altında anılması, kendisine isnad edilen eserlerin kabarık gösterilmesinde rol oynamıştır.

50 Eser, Hanefî, *Usûl-i Fıkhu*na dairdir. *Mukaddime*'den öğrendiğimize göre eserde, Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki bazı usul farkları birleştirilip birbirinden uzak mefhumlar uzlaştırılmıştır (bkz. Hacı Beşir Ağa/Süleymaniye, 202, varak, 1^b).

51 Müellifin bu eserleriyle diğer eserlerinin geniş tanıtımı için bkz. Şemseddin Muhammed b. Hamza'nın *Hayatı Ve Eserleri* (S. GÜLLE, Yayınlanmamış Master Tezi).

52 T. Zâde, *Mevzûatu'l-ulûm*, I, 574; *Meydan Larousse*, IV, 585.

53 Bkz. el-Fevâidu'l-Fenârîyye, Fatih kütüphanesi/Süleymaniye, 3285/8. Varak, 168^b.

54 T. Zâde, *eş-Şekâik*, s. 64.

55 a. g. e. s. 54.

56 a. g. e. s. 79.

57 a. g. e. s. 107.

58 a. g. e. s. 63.

Yakub ⁵⁹. Ayrıca Mısır'da ünlü alim İbn Hacer el-Askalânî (853/1444) ⁶⁰'ye icazet vermiştir.

Kadılığı

Fenârî'nin ilk resmi görevi, Mısır dönüşü Yıldırım Bâyezid (790-805/1389-1403) ve Çelebi Sultan Mehmed (816-825/1413-1421) dönemlerinde Bursa kadıhgıdır ⁶¹. Daha sonra MuradII (Ölm. 855/1451) tarafından: ' Müftü'l-enâm' unvanıyla 828/1424 tarihinde Osmanlı Devletinin ilk Şeyhülislâm'ı olarak atanır ⁶² ve ölümüne kadar bu makamda altı yıl kalır ⁶³.

Üslûbu

Sarf, nahiv, belağat, beyan, bedi gibi lisânî ilimlerle, tefsir, hadis, fıkıh ve usul-i fıkıh gibi dînî ilimler sahasında eserler vermiş velûd bir alim olan ve mantık melekesinin bir hayli güçlü olduğu sezilen Fenârî'nin hacimli bütün eserlerinde nahiv ve edebiyat önemli yer tutar. Meşhur nahiv bilginleriyle Basra ve Küfe ekolleri arasındaki ince görüş farklarına sık sık değinir ve meseleleri bu farklı görüşlerin ışığı altında ele alır ⁶⁴.

Kuru bir rivayetçi veya mutaassıp bir nakilci olmayıp ufku geniştir. Aklî ve naklî ilimlerde önder kabuledilmiş otoritelerin farklı düşündükleri mevzular da ⁶⁵ onların görüşlerini tahlil edip tenkit ⁶⁶ veya tasviplerini ⁶⁷ gerekçeleriyle gösterir. O, kendinden emin bir muhakkik, bir müdakkik olup zaman zaman şahsî fikir ve düşüncelerini: '.. ve indî tevcihun âhar =bana göre bunun bir başka yorumu da vardır ' ⁶⁸; ve: 'el-hakk indî =bana göre gerçek..' ⁶⁹ gibi ifadelerinden birinden somaki cümlelerle belirtir. Başkalarının remizle geçıştirdikleri ⁷⁰ veya hiç el atmadıkları meseleleri kendisinin gündeme getirdiğini bizzat belirten ⁷¹ müellifimizin fikir yelpazesi geniştir. Hanefî mezhebinden olmakla birlikte

⁵⁹ a. g. e. s. 26.

⁶⁰ Ş. Sami, Kâmûs el-A'lâm, V, 3436.

⁶¹ A. Cevdet Paşa, Kısâs-ı enbiya, II, 628.

⁶² a. g. e. II, 665.

⁶³ Ş. Sami, Kâmûs'u'l-a'lâm, V, 3436.

⁶⁴ Bkz. Fusûlu'l-bedâi', I, 189; Talikât alâ evâilî'l-Keşşâf (yazma, Şehid Ali Paşa/Süleymaniye), 183, varak, 22^a, 28^b, 29^a.

⁶⁵ Fusûlu'l-bedâi', I, 25, 26, 30.

⁶⁶ a. g. e. I, 35.

⁶⁷ a. g. e. I, 122, 193, 201, 249.

⁶⁸ a. g. e. I, 28.

⁶⁹ a. g. e. I, 42.

⁷⁰ a. g. e. II, 18.

⁷¹ a. g. e. II, 144.

diğer mezheplerin isabetli bulduğu görüşlerini de tercih ettiğini açık-seçik söyler ⁷² ve yer yer kendi mezhebinin görüşlerini değişik açılardan yorumlar ⁷³.

AYNU' L- A'YÂN TEFSİRİ

Fenârî'nin elimizde bulunan en ünlü eserlerinden biri de Aynu'l-a'yân tefsiridir. Eser, Kur'ân-i kerimin ilk sûresi olan Fâtiha'nın tefsiridir. Muhtevâlî ve geniş mukaddimesi dört bâba, her bâbı da kendi içinde fasıllara ayırmış ve bazı fasılları da birer hâtıme ile bitirilmiştir.

Pek çok yazma nüshasına rastladığımız eser, araştırma yapılan kütüphanelerin kayıt fişlerinde: Tefsîru bazı's-suver ⁷⁴, Tefsîru sûrati'l-Fâtiha ⁷⁵, Fâtiha tefsiri adlarıyla da görülmüştür. Osmanlılar döneminde basımı da yapılan ⁷⁶ eserin nüshaları birbirleriyle karşılaştırıldığında aralarında bazı farkların bulunduğu müşâhede edilir. Sögelimi, incelemede hareket noktası olarak ele aldığımız müellif hattı nüshada ⁷⁷, eserin sonlarında yer alan ve kıyamette karşılaşılabilecek soru-suallerle alakalı bir hadisin hülâsası yapılırken; diğer yazma nüshalarıyla baskılarında aynı hadisin geniş bir tarzda tam metni verilmiş ve yorumları İbn Arabî (ölm. 638/1240)'nin el-Futûhâtu'l-mekkiye'sinden aktarılmıştır (varak, 99^a).

Altmış Yaşından Sonra Yazmıştı

Kitabını, Karamanoğlu Alaeddin Bey (ölm. 800/1398)'in oğlu Mehmed Bey (ölm. 825-827/1422-1424 arası)'e ithaf ettiğini söyleyen müfessir, eserine altmış iki yaşını bitirip altmış üç yaşına ayak bastığı safer ayın on beşinde öğle vakti başladığını ⁷⁸ kaydeder.

72 a. g. e. I, 122, 193;II, 148.

73 a. g. e. II, 241.

74 Mahmut Paşa/Süleymaniye, 9.

75 Yenicami/Süleymaniye, 63/2.

76 Rifat BeyMatbaası, İstanbul, 1325/1907.

77 Mahmutpaşa/Süleymaniye, 9.

78 Matbu nüshalarda görülmeyen bu kayıt, müellif hattı nüsha (varak, 27^b) ile mükabele görmüş bazı yazma nüshalarda (Şehid Alipaşa/Süleymaniye, 139; varak 45^a) yer almaktadır. Kitabın sonunda yer alan bir ifadede (varak 146^a)'nin Ebced hesabıyla değerlendirilmesine göre eser, 814/1411 yılında tamamlanmıştır. Fenârî 751/1350'de doğduğuna göre 814 rakamı bize kendisinin o sıralarda 63 yaşında olduğunu ve dolayısıyla tefsirini bir yıl gibi kısa bir zaman içinde tamamladığını gösterir.

BÂBLAR VE MUHTEVÂLARI

Birinci Bâbın Muhtevâsı

Altı fasıl ve bir hâtîme'den oluşan birinci bâb'ta şu konular işlenmiştir: Birinci fasıl: Tefsir ilminin tanımı ve değişik açılardan değerlendirilmesi (varak, 2^b-3^b). İkinci fasıl: Tefsir ilminin: Tefsir ve te'vil olmak üzere ikiye ayrılması (varak, 3^b-5^a). Üçüncü fasıl: Tefsir ve te'vil ile uğraşmanın caiz görülmesi (varak, 5^a-6^a). Dördüncü fasıl: Tefsir ve Te'vil'in zâhir ve bâtmî manalar noktasından incelenmesi (varak, 6^a-7^a). Beşinci fasıl: Tefsir ilmini öğrenmenin farz-ı kifâye olması (varak, 7^b). Altıncı fasıl: İlk müfessirler ve kısa biyografileri (varak, 7^b-8^a). Hâtîme: İdrak'in hakikatı, kısımları ve yolları (varak, 8^a-11^a).

İkinci Bâbın Muhtevâsı

Tefsir ilmine duyulan ihtiyaca dair olup üç fasılda incelenmiştir: Birinci fasıl: Tefsir ilmine duyulan ihtiyacın gerekçeleriyle bu ilme yardımcı diğer ilimler (varak, 11^a-11^b). İkinci fasıl: İlmin üstünlüğü (varak, 11^b-19^a). Üçüncü fasıl: Kur'ân-i kerîmin fazîleti ve Kur'ân okumanın sevabı (varak, 19^a-26^a).

Üçüncü Bâbın Muhtevâsı

Tefsir ilminin konusu hakkında olup beş fasılda değerlendirilmiştir. Birinci fasıl: Tefsir ilminin konusunu teşkil eden Kur'ân-i kerîmin tarifi (varak, 26^a-27^b). İkinci fasıl: Kur'ân-i kerîm'in indirilişi ve nazmı ile alakalı küllî hükümler (varak, 27^b-45^a). Üçüncü fasıl: Kur'ân-i kerîmin toplanıp bir araya getirilmesi (varak, 45^a-46^b). Dördüncü fasıl: Kur'ân-i kerîmin değişik isimleri (varak, 46^b-48^a). Beşinci fasıl: Kur'ân-i kerîmin cüzleri ve kısımları (48^a-54^b)⁷⁹.

Dördüncü Bâbın Muhtevâsı

Bu bâb, fasıllara ayrılmamış İstiâze ile Besmele'nin tefsirlerine tahsis edilmiştir (varak, 55^a-82^a). Burada yer yer: 'Fein kulte =dersen' lafzıyla başlayan sorular sorulur ve bu sorular: 'Kultu =derim'yu izleyen ibarelerle cevaplandırılır (varak, 56^a-70^b).

Bundan soma Fâtiha suresinin tefsirine geçilir. Tefsirde, nahvî (varak, 85^a, 88^b...), i'tikâdî (varak, 94^a, 109^b...) ve fikhî (varak, 115^b, 118^a...) konuların yanında tasavvufî yorumlar (varak, 99^a, 109^a, 117^a, ...145^b) da önemli yer tutar.

⁷⁹ Cüzleri başlığı altında Kur'ân-i kerîmin sûre, âyet, kelime ve harfleri incelenirken; kısımları başlığı altında da Mekkî, Medenî, nâsîh, mensûh, hakikat ve mecaz yönleriyle ilgili genel bilgiler verilir.